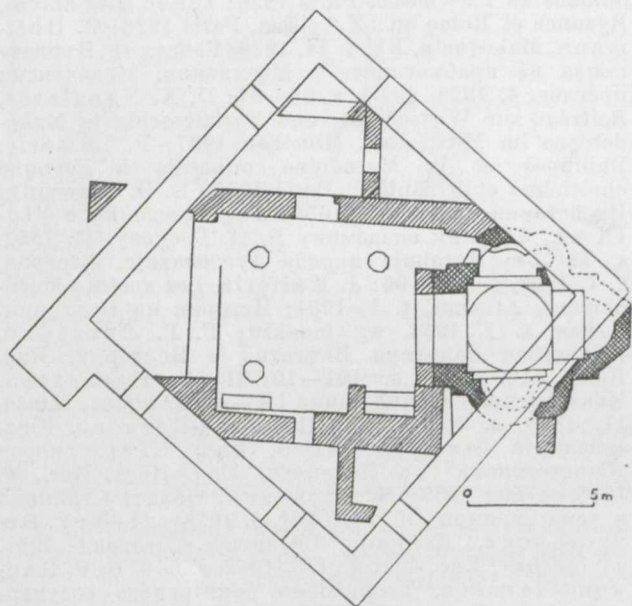

6. Sztuka. W okresie kiedy Słowianie po osiedleniu w M. zaczęli się zbliżać do kultury miejscowej, oddziaływały na nich nie tylko żywe wzory bliskiego Sołunia – Thesalonik, lecz w większym lub mniejszym stopniu także starsze tradycje miejscowe. Nawarstwienie ich charakterystyczne jest dla M. do dnia dzis., i to pomimo wielkich zniszczeń kraju w okresie wędrówki ludów i w czasie wielkiego trzęsienia ziemi w w. VI n. e. Trudno jednak ustalić czas, kiedy w sztuce zaczynają występować elementy związane z podłożem ludności słow. Na pewniejszym gruncie staje się dopiero z chwilą chrystianizacji Bułgarii, w drugiej połowie IX w. Namacalna staje się sprawa architektury sakralnej w związku z założeniem przez Klimenta i Nauma, uczniów Konstantyna-Cyryla i Metodego, wielkiego chrześc. centrum słow. nad Jez. Ochrydzkim, z którego

wiara chrześc. wraz z nową kulturą duchową promieniowała na Płw. Bałk. Zachowały się m. in. fundamenty małych rozmiarów świątyni wzniesionej przez św. Klimenta w Ochrydzie (pod Imaret-dżami) o kształcie zwartej trykonchy z dobudowanym większym narteksem krzyżowo-kopułowym. Podobny charakter wykazuje także szereg innych budynków centralnych (cerkiew w Vinenie na Jeziorze Prespańskim, resztki trykonchy pod cerkwią kl. Św. Nauma nad Jez. Ochrydzkim i in.). Natomiast cerkiew Św. Germana nad Jeziorem Prespańskim

Ryc. 70. Plan najstarszej cerkwi Św. Klimenta w Ochrydzie, wg Molègo

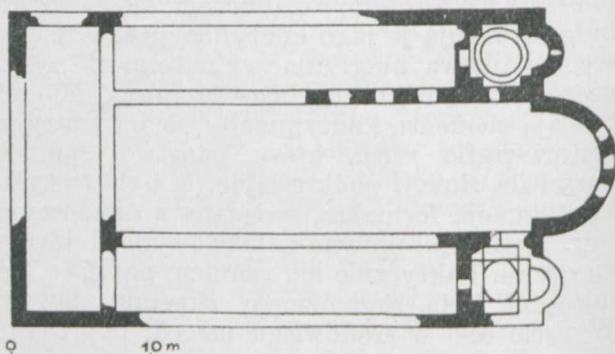
jest uproszczoną odmianą biz. typu centralnego z kopułą nad kwadratem. Podobnie jak te budynki (z wyjątkiem pierwszego z nich), także i sobór Św. Achileja na wyspie na Jeziorze Prespańskim, duża trójnawowa bazylika z filarami we wnętrzu, z trzema półokrągłymi apsydami i emporami nad nawami bocznymi oraz — zapewne — drewnianym stropem, pochodzi najprawdopodobniej z czasów państwa cara Samuela względnie wtedy została rozszerzona. Ta bazylika typu hellenistycznego zawierała jednak także pewne szczegóły znamienne dla wczesnochrześc. architektury małaazjatyckiej (m. in. filary w nawie głównej przechodziły bezpośrednio w łuki). Najważniejszym zabytkiem tej wcz. architektury na terenie M. jest jednak cerkiew Św. Sofii w Ochrydzie z w. X i XI, wzniesiona nad dwiema świątyniami starszymi, a w okresach późniejszych kilkakrotnie przebudowywana (eksonarteks i obecna fasada zach. pochodzą z r. 1317), a przez Turków zamieniona na meczet, przy czym zmieniono jej pierwotny charakter. Najstarsza część tej trójnawowej bazyliki kopułowej z filarami i z trzema apsydami, z których środkowa jest wieloboczna, bez empor nad nawami bocznymi, przy czym wszystkie trzy nawy

zasklepione są kolebkowo, zbliżona jest najbardziej do typu bazyliki małaazjatyckiej, zapewne w ślad za starszymi tradycjami miejscowymi, nawiązującymi do przeszłości bogatej w pierwiastki hellenistyczne.

W okresie ponownego panowania biz. (po upadku państwa Samuela) i w ciągu burzliwego w. XIII przeważają w architekturze sakralnej — obok typów znacznie prostszych — rysy biz. Najczęstszy jest typ cerkwi krzyżowo-kopułowej z jedną albo z pięcioma kopułami; typowym przykładem jest m. in. cerkiew kl. Św. Pantelejmona w Nerezi koło Skopje, fundacja namiestnika cesarskiego z r. 1164, na planie kwadratu z wpisanym krzyżem. Do tegoż typu, ale równocześnie z charakterystycznymi odmianami i odcieniami, należą także liczne cerkwie klasztorne z końca XIII i z XIV w., zaliczane do najznakomitszych pomników architektury śr. na Bałkanach.

W porównaniu z architekturą sakralną mało wyraźne lub w ogóle niewyraźne są rysy monumentalnej architektury świeckiej, a to z braku zabytków, zniszczonych przez Turków.

Także najstarsze początki maced. malarstwa wiążą się ze środowiskiem chrześc.-słow. nad Jeziorem Ochrydzkim i Prespańskim. Równie wyraźnie występują tu związki z malarstwem biz., docierającym nie tyle bezpośrednio z Konstantynopola, ile za pośrednictwem bliskiego Sołunia. W początkach była to bezsprzecznie sztuka biz., jej dzieła świadczą jednak o kulturze art. środowiska, z którego dzieł nie sposób ich wykreślić. Pierwszym ważnym zabytkiem tego monumentalnego malarstwa są malowidła ściennie w cerkwi Św. Sofii w Ochrydzie, których najstarsza warstwa (w prezbiterium i w trzech apsydach) powstała już w w. XI, a najpóźniejsza w XIV; zostały one

Ryc. 71. Plan cerkwi Św. Achileja na wyspie Św. Achileja, na J. Prespańskim, wg Molègo

wydobyte spod tynku tur. Malowidła te są jedynym obok dekoracji malarskiej cerkwi Św. Sofii w Kijowie wielkim zabytkiem biz. monumentalnego malarstwa ściennego w. XI. Dzięki ścisłemu związkowi z architekturą (w podziale archit. wnętrza i jego szczegółach), jak również systemowi ikonograficznemu całości i jej wielkiej koncepcji teologiczno-ideowej należą do najbardziej monumentalnych reali-

zacji wizji spirytualizmu biz. Nie mniej doniosłe od tych fresków są malowidła ściennie wnętrza cerkwi w Nerezi z r. 1164, reprezentujące późniejszą fazę malarstwa biz.-maced., różniącą się już znacznie od malowideł ochrydzkich żywym i miękkim traktowaniem malarskim, jako też dążeniem do iluzjonizmu i realistycznego odtwarzania szczegółów, a zwłaszcza podkreśleniem momentów uczuciowych, np. w kompozycji Oplakiwania Chrystusa. Jeszcze bardziej wzmogły się te rysy w freskach cerkwi Św. Jerzego w wiosce Kurbinovo nad Jeziorem Prespańskim, pochodzących z r. 1191, gdzie łączą się one z wysmukleniem figur, zwiększonym dynamizmem oraz wyszukaniem przekształceniem szczegółów szat. Na terenie M. reprezentowana jest także faza wstępna wielkich przemian, jakie prowadziły z jednej strony do zastąpienia tradycyjnego stylu monumentalnego stylem bardziej dekoracyjnym i zarazem drobiazgowo ilustrującym, często w obszernych cyklach, czerpiącym nieraz wzory i podniety z malarstwa książkowego, a z drugiej strony do tzw. renesansu sztuki epoki Paleologów w w. XIV. Pierwszorzędne miejsce zajmuje sztuka maced. także w dziedzinie malarstwa ikon, które należy już jednak do okresu następnego.

Rzeźba zajmowała w śr. sztuce maced. tylko podrzędne miejsce jako zdobnictwo w kamieniu lub w drzewie.

Lit.: Н. П. Кондаков, Македония. Археологическое путешествие, СПб. 1909; Б. Филов, Старобългарското изкуство, София 1924; Д. Коцо, Църквата св. София во Охрид, Годишен Зборник на философскиот факултет на Универзитетот во Скопје, 2, 1949, s. 343—58; М. Čorović-Ljubinković, Quelques icônes d'Ochrid des XIIIe et XIVe siècles, Beograd 1952; Report of UNESCO Missions of 1951 by F. Forlati, C. Brandi and Y. Froidevaux, Saint Sophia of Ochrida. Preservation and Restoration of the Building and its Frescoes, UNESCO, New York 1953; П. Миљковић-Пепек, Авторите на неколку охридски икони од XIII—XIV век. Евтихије или Михајло?, Гласник на музејското — конзерваторско друштво Н. Р. Македонија, 1, 1954; Yugoslavia: Medieval Frescoes, Preface by D. Talbot-Rice, Introduction by S. Radojčić, UNESCO Art Series, New York, The Art of World, t. 4, 1955; Р. Љубинковић, В. Чипак, З. Блажић, Конзерваторски радови на цркви св. Софије у Охриду, Београд 1955; С. Радочић, Мајстори старог српског сликарства, Београд 1955; tenže, Icônes de Serbie et de Macédoine, Beograd, b. r. wyd.; tenže, Die serbische Ikonenmalerei vom 12. Jahrhundert bis zum Jahre 1459, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft, 6, 1956; Б. Бошковић, Архитектура средњег века, Београд 1957; З. Блажић, Конзервација охридских икона и нове констатације, Скопје 1957; О. Вихајли-Мерин, Fresken und Ikonen, München 1958; Д. Коцо, Ранохристјански базилики во областа на охридското езеро, Народен Музеј во Охрид. Зборник на трудове. Посебно издање по повод 10-годишнина на основањето на музејот, посветено на XII Меѓународен Конгрес на византологите, Охрид 1961, s. 15—35; Б. Бошковић, К. Томоски, Средновековната архитектура во Охрид, тамже, s. 71—100; Р. Љубинковић, М. Ђоровић-Љубинковић, Средновековното сликарство во Охрид, тамже, s. 101—48; В. Н. Лазарев, Живопись XI—XII вв. в Македонији, Rapports des

XIIe Congrès Internationale des Études Byzantines d'Ochrid (10—16 septembre 1961), Belgrade—Ochride, t. 5, 1961, s. 105—34; V. Djurić, Avec Avant-propos de S. Radojčić, Icônes de Yougoslavie, Belgrade 1961; W. Molè, Historia sztuki jako historia humanizmu. Problemy wybrane, Rocznik Historii Sztuki, 2, 1961, s. 5—29; tenže, Sztuka Słowian południowych, W-w—W-wa—K-w 1962, s. 49—57, 74—9, 102—7, 116—27, 130—1 (tu dalsza lit.); A. Prokopiou, La question macédonienne dans la peinture byzantine, Athènes 1962; R. F. Hoddinot, Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia. A Study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art, London 1963; H. Hallensleben, Die Malerschule des Königs Milutin, Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas, Giessen, Bd. 5, 1963; А. Дероко, Архитектура у средње-вековној Србији, wyd. 2. Београд 1963; V. Molè, Umetnost južnih Slovanov, Ljubljana 1965, s. 59—69, 110—5, 134—44. [Wojstaw Molè]